

Túri Gábor

GONDOLATOK TÁRSADALMI GYAKORLATUNK NYELVI TÜKRÖZŐDÉSÉRŐL

E cikkem megírásához közvetlen indítékul a budapesti Gondolat Kiadónál az idén megjelent *Nyelvi divatok* című könyv szolgált (írta: Bíró Ágnes, Felde Györgyi, Huszár Ágnes, Kemény Gábor és Tolcsvai Nagy Gábor). A könyvben fölvetett gondolatok elősegítették, hogy rendszerben tudjam látni mindazokat a társadalmi gyakorlatunkból eredő nyelvi kérdéseket, amelyek — elemző megközelítés híján — gyakorlati problémaként már régebb óta foglalkoztatnak.

A könyv

A fiatal nyelvészek könyvének azokat a fejezeteit tartom — téma-megközelítésük újszerűsége folytán — a legérdekesebbnek, amelyekben mindennapi viselkedésünk, hétköznapi embertársi kapcsolataink nyelvi vonatkozásaival, ezeknek a nyelvi megnyilvánulásoknak a divatjelenéseivel foglalkoznak. Nem csak vagy nem elsősorban nyelvi kérdés, hogy a mai magyar nyelvben nincsenek tisztázva a köszönésformulák és a megszólításmódok megoszlásának és használati körének kérdései, és egyáltalán hogy mai köszönésforma- és megszólítás-készletünket eléggé szegényesnek érezzük (fordítók a megmondható, hogy milyen nehézségekkel kell szembenéznük, ha idegen nyelvről stilisztikai sérelem nélkül éppen ezeket a jelenségeket kívánják áttenni magyarra). Sokszor kerülünk olyan helyzetbe, hogy gondot okoz, milyen köszönés- vagy megszólításformát alkalmazunk bizonyos alkalmakkor embertársainkkal szemben. Ezek elsősorban viselkedésszociológiai kérdések, amelyeknek kialakulásában természetesen szerepet játszottak a történelmi körülmények és a társadalmi változások. Az sem ítéhető meg kizárólag csak nyelvi szempontból, hogy miért harapózott el szokatlan mértékben a durvaság mai nyelvhasználatunkban, mert ez éppúgy a társas lét kikristályosodott, megszilárdult normáinak hiányából eredeztethe-

tő, mint például beszélgetéskultúránk fogyatékoságaiból. A régi rend társadalmi magatartási szabályai természetes módon érvényüket veszítették, de ezek helyébe nem sikerült újakat teremtenünk, pontosabban nem sikerült olyanokat létrehozni, amelyek általánosan elfogadottnak és szilárdaknak számítanak.

A társadalmi státus jellemző kifejezője az utódok számára választott személynév, és ma egyre többen élnek a benne rejlő lehetőségekkel, de még ennél is nagyobb mértékű nyelvi forrongás észlelhető korunkban a zenekarok, az árufajták és az üzletek elnevezésében.

Ezeknek a szociológiai összefüggéseikben tárgyalt kérdéseknek a fölvetése jelenti a könyv legfőbb újdonságát a nyelvi érdeklődésű olvasó számára. A többi fejezetben hagyományosabb módszerekkel tárgyalnak olyan kérdéseket, amelyek a nyelvészetben már viszonylag jól föltárt területeknek számítanak (pl. képzavarok a köznapi beszédben, a sajtóban), bár itt is a legújabb tünetekkel, az éppen folyamatban levő változásokkal foglalkoznak, akár a szótévesztésből bekövetkezett jelentésváltozást, akár az idegen szavak használatát, akár a reklám- vagy a popzenei szövegeket választották témául. Különösebb módszertani újdonság nélkülinek csak a „nyelvészszemmel figyelt nyelvi humor” témaköre tűnik, benne a viccek hatásmechanizmusának, a hétköznapi beszédelemek humoros alkalmazásának valamint az életben és az irodalomban előforduló humoros neveknek az elemzésével. Itt legfeljebb a konkrét esetek kapcsán leszűrt tanulságokból okulhatunk, bár ezeknek a cikkeknek az elmélyültsége sincs a korábbiak szintjén. Alkalmassint éppen azért, mert ezek a témák nem kötődnek olyan közvetlenül a mélyreható társadalmi változásokkal járó nyelvhasználati problémákhoz. Azaz, hogy kötődnek, de úgy, hogy nevetnek rajtuk — aki pedig már nevetni tud a bajain, arról elmondható, hogy túl tudta tenni rajtuk magát. A korábban taglalt viselkedésszociológiai kérdések viszont továbbra is égetőek, nyugtalanítóak, mert a mindennapi gyakorlat még nem kínált föl olyan megoldást, amely elfogadott normává vált volna.

Mindez már elegendő lenne, hogy az olvasó érdeklődéssel mélyedjen el a könyv tanulmányaiban. Jugoszláviai magyarként azonban az ember óhatatlanul úgy olvassa ezeket a fejtegetéseket, hogy közben állandóan egybevetéseket végez a nálunk kialakult spontán társadalmi gyakorlattal. Ezekre a jelenségekre éppen az a jellemző, hogy tételesen nincsenek kodifikálva — annak ellenére, hogy közismerten kodifikáló hajlamú ország vagyunk. Mivel a társadalmi rendszer fejlődése, ezen belül pedig a fejlődés nemzeti, illetve nemzetiségi jellege eltérő volt, természetes, hogy a magatartásformák is némileg másként csapódtak le nyelvhasználatunkban — még akkor is, ha a nyelvi hagyomány miatt teljes elkülönülésről nem beszélhetünk. Ha igaz is, hogy a nyelv nem része a fölépítménynek, itt mutatkozik meg igazán, hogy a társadalmi viszonyok közvetve mégis erősen befolyásolják a nyelv alakulását. Ezen természetesen nem azt kell érteni, hogy ezáltal a különböző országok-

ban használt azonos nyelv többfelé szakad szét, csupán azt, hogy a szavak (vagy még inkább a szavakban kifejeződő magatartási módozatok) egyes rétegeinek használati frekvenciája más és más lesz; azaz ami az egyik nyelvben esetleg igen aktív, az a másokban passzivizálódhat — de mindez még nem gátolja a megértést a másik nyelvben sem (például a *tetszik*-ezés gyakorlata nálunk nemigen él, de azért értjük a funkcióját).

Hogyan köszönjek? Hogyan szólítsam?

A köszönésformák és a megszólítási módok esetében megfigyelhető, hogy magyar nyelvi eszköztárunk némileg szegényesebb, mint a magyarországi, de részben szerbhorvát elemekkel is bővült. A legszembetűnőbb eltérés az, hogy nálunk férfiak részéről nem szokás a nőknek általánosan *kezit csókolom*-mal köszönni; így — vagy inkább csak röviden *csókolom*-mal — csupán a gyermekek tartoznak köszönni, nemcsak a nőknek, hanem általában mindenkinek, akit magáznak. Még ez sem általános, mert bizonyos területileg kompakt társadalmi közösségekben (én faluhelyen figyeltem meg) még ezekben az esetekben is a *jó napot* járja. Tanintézményeinkben is így oktatják gyermekeinket, kezdve az óvodában — mintha a *csókolom*-ozás nem tartozna a társadalmi illemszabályok közé, hanem csak valamiféle familiáris csökevény lenne. — Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a *tetszik*-ezés meg egyáltalán nem is vert gyökeret, akkor azt kell látnunk, hogy ami a kifejezőképességet illeti, az udvariasság kifejezésére kevesebb eszközt alkalmazunk, mint amennyit használhatnánk. Ettől ugyan még lehetünk átlagon felül is udvariasak, de a megfelelő köszönés- vagy megszólításmód hiánya sokszor gátja is lehet a kapcsolatteremtésnek. A fiatalok által használt (a könyvben felsorolt) köszönésformák közt is vannak olyanok, amelyeket nálunk nem hallani (*szió, szióka, csó, csósztoké*), de éppígy állhatnak a megszólításokkal is; ezt azonban nem kell föltétlenül sajnálnunk, ha az olyanokra gondolunk, mint például a *főszerkám* vagy a *baszkikám*.

A megszólítás egyes fajtáiban is bizonyos fokú hidegség figyelhető meg nálunk. Tapasztalataim szerint iskoláinkban igen általános a könyvben „némileg durvá”-nak minősített családnéven szólítás, a tanárokat pedig szinte egyáltalán nem szokás — még az általános iskola alsóbb osztályaiban sem — személynevükön szólítani (*Éva néni*), csak egyszerűen és egyetemesen *tanító néni*-nek.

Ha a magyar köszönéskészletet egybevetjük a szerbhorvátal, olyan gyökeres eltéréseket nem észlelhetünk, mint az angolban, amely köszönési szempontból máshogy tagolja a napot, mint mi (egészen délig *jó reggelt*-tel köszön) — de néhány érdekes kérdés itt is fölmerülhet. A fiatalok számtalan egymás közti köszönésformájának — amelyek

között föltehetőleg a *szia* és a *szevasz* a leggyakrabban használatos — a szerbhorvátban szinte kizárólagos ekvivalense a *zdravo*. Megfigyelésem szerint ezt csak újabban szorítja ki a *ćao*, amelynek ebből kifolyólag általánosabb is a használata, mint a magyarban a *csau*-é vagy a *csaó*-é. Ha viszont a *zdravo* szemszögéből nézzük, akkor jóval több ekvivalenssel kell számolnunk a magyarban, ami természetesen szükségessé teszi a társadalmi és a szituációs kontextus elemzését a fordító számára, mert csak ennek nyomán dönthet arról, hogy a lehetséges változatok közül melyiket válassza. A főntebb említett párhuzamon túl a *zdravo* háborús történetekben is szerepelhet köszönésként. Ekkor leghelyesebb változatlanul meghagyni a magyarban is, mint jellegzetes partizánköszönést. Alkalmasint ez a használati mód volt a forrása a háromszori *zdravo* mai sportköszöntésként való alkalmazásának. Ennek bejáródott megfelelője a magyarban az *éljen, éljen, éljen!* A szintén ugyanerről a töről fakadó hadseregbeli köszönés magyar(országi) megfelelője pedig az *erőt, egészséget!* Kérdés, hogy azokban a védelmi alakulatainkban, amelyekben újabban engedélyezve van a helyben egyenjogúnak elismert nyelv használata is, vajon a magyarban is megmarad-e a *zdravo*, vagy pedig a magyaros forma megy át használatba. A *zdravo*-val kapcsolatban megjegyzendő még az a körülmény is, hogy ezzel nem társul föltétlenül mindig tegezés, szemben a magyar *szevaszszal* vagy *szia*-val.

Külön tanulmányt érdemelne az *elvtárs* mint megszólítás. Ellentétben a szerbhorvátal, amelyben a *druž*e-nak párthovatartozástól független általános használati köre is van, a magyarban az *elvtárs* olyan szóalkotás, amellyel kezdetben kizárólag a szociáldemokrata párthoz, majd később a kommunista párthoz tartozók szólították egymást, és csak az utóbbi évtizedekben terjedt át pártonkívüliekre is. Nálunk ilyenekre még szokatlan ezt a megszólítást használni, legfeljebb csak ünnepi szónoklatokban folyamodnak hozzá. Hogy ebben a tekintetben mekkora az eltérés a *druž*e használatától, jól megfigyelhető a *druž*e *direktore*, *druž*e *doktore* szó szerinti „igazgató elvtárs, doktor elvtárs” szokatlanságán. Ezek közül az elsőt csak az illető igazgató vállalatában foglalkoztatott dolgozó mondhatja (általában olyan, aki tagja a KSZ-nek), a második pedig ilyen formában nem él. Egyes helyeken még ma is biztos szabályként alkalmazzák azt az elvet, hogy aki nem *elvtárs*, vagyis aki pártonkívüli, annak a megszólítása *néptárs*. Ez tipikusan nálunk alkotott szó, a *kartárs*, *szaktárs* mintájára, amelyek viszont sajnálatos módon nemigen használatosak (pedig mondjuk az *igazgató elvtárs* is elképzelhető lenne esetenként a *druž*e *direktore* helyén); a *kolléga* pedig mint megszólítás eléggé távolságtartó.

Mivel a *néptárs* halvaszületett képződménynek bizonyult, egyelőre bizonytalan, hogy a további fejlődés milyen irányú lesz. A megfelelő megszólítások hiányában mindenesetre a helyzet biztos nevezhető áldatlannak, hisz ez a csekélység sokszor indokolatlanul kellemetlenségek

forrása lehet. A könyv e témával foglalkozó tanulmányának írója a nehézség föloldására azt tartaná megfelelő megoldásnak, ha a széles körben használt *úr* és *asszony* levetkőzné a régebbi korokból rajta ragadt, a társadalmi alárendeltségi viszonyokra utaló árnyalatot, és semleges, de udvarias megszólítássá válna, megnevezésként pedig hozzájuk járulna még a *hölgy*. A *kisasszony*-nyal kiegészítve a megszólításoknak és a nyilvános megnevezéseknek olyan „teljes paradigmájú” készlete alakulna ki, amellyel minden helyzetben föl tudnánk találni magunkat.

A köszönés társadalmi vonatkozásait taglalva a szerző megállapítja, hogy a köszönés „nem nyilvánvaló és egyértelmű része társadalmunk érintkezési és társalgási szabályainak”, és még „a köszönés általánosan kötelező volta is hiányzik a közösségi tudatból”. Mégis érdekes körülményről szerzünk tudomást, amikor arról olvasunk, hogy a budapesti tömegközlekedési vállalat járművezetőinek a szolgálati szabályzat írja elő a megfelelő köszönésformák használatát. Látjuk tehát, hogy ha ezeket a kérdéseket törvényben nem is, de bizonyos szakmákban belsőleg valamilyen formában kodifikálni kell, hogy az egyébként íratlan illem-szabályok betartását számon is lehessen kérni.

Érdekes — ismét csak kevéssé nyelvi, sokkal inkább a társadalmi kapcsolattartás körébe tartozó — kérdéseket vetnek föl azok a társas érintkezési nehézségek, amelyeket a tegezés, a magázás és az önözés közötti választás kényszere okoz. A tanulmányban nem esik szó az angol nyelvről, amelyben a természetes fejlődés éppen ezt a nehézséget küszöbölte ki azzal, hogy az egyik megszólításmódot elsorvasztotta, és ma általánosan *you* járja a legkülönbözőbb korú és ismeretségi fokú személyek között. Ez érdekes szakmai kérdések elé állítja az angoltól fordítókat, mert a társadalmi szokásoknak megfelelő adaptálást tesz szükségessé az irodalmi műalkotásokban, noha az adaptálás mint elv általában túlhaladottnak számít (pl. a nevek megmagyarítása — kivéve esetenként a gyermekeknek íródott műveket). Mindannyiszor hasonló nehézségek adódnak, ha egy-egy fogalomkör két nyelvben nem azonos tagozódású. Nyilvánvaló, hogy a fordítónak az ilyenkor szükséges döntéshez a legkevesbé nyelvi ismeretekre, sokkal inkább stilisztikai tájékozottságra és a társadalmi körülmények behatóbb ismeretére van szüksége. Például az indoeurópai nyelvek a *bátyám*-at és *öcsém*-et csak közös szóval tudják megnevezni, amit pedig irodalmi mű magyar fordításában csak a legritkább esetben mondhatunk általánosságba *fivérem*-nek. — Itt jegyezzük meg, hogy a magyarból fordítóknak pedig hihetőleg a férfi- és nőtestvérek közös megnevezése okozhat nehézséget az ilyen kifejezésekben: „három testvére volt” — ahol az európai nyelvekre fordítóknak el kell dönteniük, hogy nemek szerint milyen a megoszlás a testvérek között: hány közülük a fivér, hány a nővér.

A szavak divatja

A divatszavakkal kapcsolatban, amelyekről a könyvben azt a megállapítást olvassuk, hogy a ruházati divatcikkekkel ellentétben tulajdonképpen *elnyűtt* szavak, számunkra két hasonló indítású téma kínálkozna közelebbi vizsgálatra. Az egyik a mozgalmi és közéleti nyelvhasználatban nálunk elburjázott, közvetetten szerbhorvát hatást is tükröző, de magyar vagy magyaros elemekből alkotott közkeletű fordulatok kérdése — az olyan divatszavaké, amelyeknek az indoeurópai mondatszerkezetek tükröztetésében egyfajta Jolly Joker-szerepe van. Ezek lényegében a sajtóban, a rádióban, a televízióban — tehát a tájékoztatás köznyelvi szintjein — közmegegyezéssel elfogadottá váltak. Csak néhány közülük: *tevékenység* v. *aktivitás*, *akció*, *előirányoz*, *összetett*, *állásfoglalás*, *megvalósítás*, *ügyvitel* stb. — és a „hátravetett jelzői határozó”-t fölöldő töltelékszavak: *való*, *történő*, *levő*, *található*, *jelentkező*, *tapasztalható*, *célzó*, *irányuló* stb. Megfigyelhető jelenség nálunk, hogy még a marxista közgazdaságtant tanult könyvelők sincsenek tisztában azzal, hogy a *forgóeszköz*-zel nem az *alapeszköz*, hanem az *állóeszköz* áll szemben — annak ellenére, hogy ez szerbhorvátul: *osnovno sredstvo*. Ugyanígy azonosítják elnevezésében még a szakemberek is a *kisüzemi gazdaság*-ot a *kisipar*-ral (*mala privreda*, illetve *zanatstvo*), pedig az előzőben az utóbbin kívül benne foglaltatnak a társadalmi szektor kevés munkást foglalkoztató kisipari jellegű gazdasági szervezetei is, a *kisipar* viszont kizárólag magánszektorban működő üzemekre használatos fogalom.

A könyvbeli cikkben felsorakoztatott tipikus magyarországi divatszavak minket tulajdonképpen — és szerencsére — nem is igen érintenek (a *kivált* mint ige; a funkciótlan *valahol*; az *izé*-t helyettesítő *akármí*; a stb.-t jelentő *meg minden*; stb.). Bosszantó viszont, hogy éppen egy ilyen igényű tanulmánykötetbe is beszivárogtak nyelvünk pesties torzulásai. A *bennünket* alak már teljesen kiveszett a pesti magyarból, helyette a könyvben is *minket áll* (43. old.; hangsúlytalan esetben, nem úgy, mint ahogy e bekezdés elején én magam is használom); ugyanígy a pesti beszéd egyeduralmának következménye, hogy a határozói mellékmondatra utaló mutatószó helyett a köznyelvben elharapózott a személyragos határozószó használata (a 118. oldalon: *szükség van rá, hogy* ehelyett: *szükség van arra, hogy*); a *mind . . . mind* páros kötőszó helyett a könyvben is a divatos *egyaránt* járja. Arról ne is beszéljünk, hogy a *föl*-, *fölösleges*, *fölöttébb* és efféle formákat Pesten „vidékieknek”, „tájszólásnak” szokás minősíteni (én egy hetilapban olvastam ilyesmit megdöbbenéssel) — ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy az *e* hangnak is csak egy ejtészváltozata él a „hivatalos” nyelvben, akkor joggal érezhető mekegésnek pl. egy olyan szó, mint a *figyelemfelkeltő* (159. old.). A nyelvművelésben általánosan helytelenített *kultúr*-összetéti előtag is előfordul (77. old.). Még a sajtóhiba ördöge sem kímélte

meg a könyvet: egyhelyütt (73. old.) ilyen elválasztás látható: *un-almas*; a *bennfentes* egy *n*-nel szerepel a 101. oldalon; a *gmk*-t pedig helytelenül ponttal írják minden alkalommal.

Beszélgetés- és beszédkultúránkról

Szociológiai szempontból is igen aktuális témájú fejezete a könyvnek az, amelyik a beszélgetés illemtanával, pontosabban a beszélgetéskultúra mai elszatnyulásának lélektani és társadalmi okaival foglalkozik. Igen fontosnak tartjuk azt a megállapítást, hogy ma igazi beszélgetés helyett pletykálgatással, vicceseléssel tulajdonképpen „beszédszejt”-et gyártunk. Ha nem tévénézésbe, akkor a legjobb esetben is csak emögé menekülünk szorongásaink, ziláltságunk vagy éppen jólétünk elől. Az okok lélektani úton könnyen kiszűrhetők: „A túl hirtelen és túl erőteljes külső hatásokra, változásokra, valamint belső konfliktusaira a személyiség zavarral reagálhat, az egyes ember és az őt körülvevő környezet kapcsolata meglazulhat, széttöredezhet.” A „túl hirtelen külső változások”-at pedig nemcsak hogy a fölgyorsult élettémpó kényszeríti az emberre, hanem ő maga is újabbnál újabb (anyagi, pozícióbeli haszonnal vagy egyszerűen csak sikerélménnyel kecsegtető) feladatokba hajszolja bele magát. A következményként föllépő elidegenülés egyik következménye az lesz, amiről a cikk szerzője megállapítja: „A kommunikációs kapcsolatzavar legszembeszökőbb jelensége napjainkban az, hogy az emberek többsége *nem párbeszédet* folytat egymással, hanem a társalgás külső feltételeit ugyan megteremtve, párbeszédnek álcázott páros vagy csoportos *monológot* mond.” A másik lehetséges — és egyéni- leg súlyosabb — következményről, amikor még a monológ sem jön létre, azaz a fölfokozott introvertálódásról itt nem esik szó. A könyv témáját tekintve ez érthető is, mert annak már nyelvi vonatkozásai sem lehetnek.

Demokrácia és nyelvhasználat szoros összefüggésére is fényt vet a köznapi bizalmaskodások témaköre. Kicsit is alaposabban szemlélve ezt a jelenséget könnyen kiviláglik, hogy a negédeskedést szeretjük nyeglegsként alkalmazni, ami tulajdonképpen nem más, mint a nyelvi durvaság rafináltabb válfaja. Az ilyen típusú bizalmaskodásra nem is annyira a főnök—beosztott viszony ad csupán alkalmat, hanem sokkal gyakrabban kerül sor — egymás számára vadidegenek között — ilyen közvetlenkedő szóhasználatra a *közúti közlekedésben* járművezetők és gyalogosok körében (*tetű, marhajószág, tata, fater* — csak néhány a közkeletű „megszólitások” közül). A mi hazai magyar nyelvhasználatunkban ez a jelenség érthető okokból nem olyan kiterjedt, mint Magyarországon; ott is főleg a világvárosi zsúfolt forgalom velejárója. — Újgazdagéknál viszont nálunk is járja a nagyképű nyelvi értékcsökkenés divatja, csak a luxusvillákat nálunk legfőljebb nem *kunyhó*-nak, *kalyibá*-

nak, *kulipintyó*-nak, *viskó*-nak, hanem esetleg *tanyá*-nak, *rancs*-nak nevezik.

A „komázás, bratyizás” itt tárgyalt jelenségének úgy tűnik, Jugoszláviában sokkal alacsonyabb a normája, azaz a közvetlenségnek sokkal nagyobb foka számít még a társadalmi érintkezési szokásoknak megfelelően elfogadottnak, mint Magyarországon. Ennek pedig a nyelvhasználatban is föltétlenül megvannak a következményei. A szerbhorvát anyanyelvűek körében például a tegezés sokkal közkeletűbb, mint a magyar nyelvű érintkezésben. Olyan személy, aki nyilvánvalóan fiatalabb, mint beszélgetőtársa, első alkalomra a magyarban semmiképp sem tegezheti le partnerét (kivéve egy kategóriát: a szellemi fogyatékosokat). A gyermek ma már a magyarban is általában tegezi a szüleit; de nem szokás például, hogy vő vagy meny tegezze az anyóست vagy apóst. Szerbhorvát anyanyelvűek körében általában spontán módon ez járja. Ezek a megfigyelések valószínűleg társadalmi csoportonként és vidékenként pontosításra szorulnának, de mindenesetre — korábban tett megállapításainkkal egyetemben — érdekes tárgyat szolgáltatathatnának egy szélesebb értelemben vett kulturális kontrasztív kutatásnak, középpontjukban a társadalmi normákkal, mert ahogy az igaz, hogy „a közvetlenkedő, hányaveti, csicsergő és komázó beszédstílus egy-egy viselkedésmódnak a nyelvi megnyilvánulása” — úgy az is igaz, hogy egy-egy ilyen nyelvi jelenség minősítését a — legtöbbször íratlan — társadalmi szokásokban rögzített normák határozzák meg — ezek a normák pedig kultúránként kisebb-nagyobb mértékben eltérnek egymástól.

A komázó beszédstílussal is összefügg, de a társadalmi érvényesülés érdekében folytatott fontoskodásnak is egyik legjellemzőbb tünete a *szószátyárkodás*. Mindannyian ismerjük azt az ábrahámínak nevezhető embertípust, aki a befolyásosoknak kijáró kézcsók és bólogatás mellett a hozzászólás, a megnyilatkozás tényével és nem tartalmával adja jelét lépten-nyomon annak, hogy jelen van, és fontos, hogy jelen legyen. A klasszikus nyelv művelő szakirodalom régen föltárta az ilyen fontoskodók hálás stíluseszközeit: a terpeszkedő kifejezéseket (*kerül, nyer, tesz, eszközöl, biztosít, képez* segédige-szerű alkalmazása); a hatásos szóismétlést, a szóhalmazást, amelyek sorában közkeletű közhelyek is fölfedezhetők: *mód és lehetőség, ingyen és bérmentve*. A pleonazmusok tipikus példája nálunk az *állati takarmány* vagy *jószág takarmány*. A szerbhorvát *hrana*-val szemben, amely nemcsak *stočna*, hanem *ljudska* is lehet, a *takarmány*-t a magyar nyelv logikája szerint csak állatok fogyaszthatják; ezt pedig fölösleges jelzővel explikálni. Ez éppen olyan, csak talán kevésbé megmosolyogtató, mint az a hirdetés, amelyet a könyvben idéznek: „... kolléganőmet férjhez adnám intelligens, értékes emberi tulajdonságokkal rendelkező férfihez, *házasság céljából*” Mellesleg szólva a mi napilapunk apróhirdetési és „köszönetnyilvánításai” is bő példatárul szolgálhatnak a nyelvromlás bizonyítására.

Egyrészt a közéleti nyelvi megnyilatkozás, másrészt a kétnyelvűség gyakorlata szempontjából is fontosak lehetnek az élőbeszéd és az írott nyelv szerkezeti és szóhasználati különbségeinek tanulságai. Azokra a „beszédék”-re gondolva, amelyeket közéletünk gyakran kétes nyelvi képzettségű személyiségei és fordítószolgálataink fordítói gyártanak (sokszor sajnos ez utóbbiak képzettségére sem lehetne jobb kifejezést találni) bizony intő tanácsként kell fölfognunk, hogy a beszélt nyelv „megköveteli a szellős szerkesztést”, „hiszen csak így tud hatást gyakorolni hallgatójára”. A mozgalmi életben mind Magyarországon, mind nálunk szláv mintára honosodtak meg a többszörös birtokos szerkezetek, amelyek — meglátásom szerint — a fordítási mintán nyugvó fogalmazásmód rákfenéi. A bonyolult szerkezeteket a legtöbb esetben alárendelő mellékmonddal kell föloldani, mert nyelvünk szerkezeti sajátosságai következtében az alany a magyarban nem választható annyira el az állítmánytól, hogy a rövid távú emlékezet már ne tudja befogni. A szláv nyelvekben a birtokos szerkezetek kulcsszava, a birtokszó, mindig a szerkezet élén áll, kiemelt helyzetben, így korlátlanul sorjázható rá birtokos, míg a magyar bizonyos fokon túl már nem képes kivárni, hogy végre jöjjön a lényeg, a birtokszó. A hivatalos fogalmazásban, ahol ez a jelenség még sok más egyébvel vegyül, az ilyen szerkezetek sokszor már olyan nehézségek elé állítják a fordítót, amelyet tiszta lelkiismerettel híven megoldani szinte lehetetlen. Kérdés persze, hogy mennyire indokolt a szerbhorvátban is túlbonyolítani a fogalmazást. Szerintem nagyon igaz, amit a könyv mond, hogy egyes nyelvi jelenségek „presztízsjelölökké” válnak azáltal, hogy egy társadalmilag előnyös helyzetben levő csoport nyelvhasználatát jellemzik.

A társadalom egy bizonyos nagyobb csoportjába való tartozás nyelvi illúziója élteti a *közhelyt* is. Az árral úszás, a tömegbe simulás pótolhatatlan biztonságérzettel ajándékoz meg, kifelé pedig a „naprakészség”, a korral való lépéstartás külsőséges látszatát kelti. Nálunk például az avantgard ízlés a divat, és ez már olyanfajta sznobizmussá fajult, hogy irodalompolitikánkban is sokszor fontosabb szempontnak bizonyul, mint az érdekesség és esetleg a minőség. A kialakult körülmények pedig olyanok, hogy ennél „hagyományosabb” ízlést vállalni nem, csak — szégyellni lehet. A sznob avantgardizmus egyik fő támogatója, az állintellektualizmus olyan egyeduralomra tett szert, hogy a föl sem nevelt „műélvező közönség”-et már eleve elidegeníti a művészet pusztá megközelítésétől is. Ily módon a nyelvhasználat újabban sajátos, kibékíthetetlen ellentétet idézett elő a megnyilatkozások irodalmi és irodalom alatti formái között. Irodalmi műalkotásban nem ildomos „közérthetőnek” lenni, ami pedig a művészet szintje alatt van, ott a megnyilatkozások gyakran süllyednek az esetlenségig és a ügyögésig. Általában a sportújságírókat szokás abba a kategóriába sorolni, akik az érdekességet hajszoló igyekezetükben hetet-havat összehordva a legkülönbözőbb sületlenségeket produkálják, de az általános színvonal tekintetében úgy-

nevezett humoros irodalmunk is olyan műfaj, amely „sok mindent elbír”. A publicisztika gügyögésére pedig a legtalálóbb példát azok a versikék nyújtják, amelyekkel napilapunk legutóbb számról számra bevezette legújabb tárgysorsjátékát:

Pödzi, nem pödzi, akar már nyelni?
Kit érdekel az, itt lehet nyerni!

vagy:

Hol az a szelvény, mit kell kivenni?
Addig úgy sem tudok aludni menni,
sem inni, sem enni . . .

— esetleg még néhány ilyen főnévi igenév, rímnek: kenni, tenni, lenni, csenni, fenni stb.

Köznapi trágárságaink

Azok a közhelyek, amelyek Magyarországon egyes írásbeli műfajokban vagy a közbeszédben elterjedtek, nálunk nemigen használatosak, helyettük viszont saját közhelyeket termeltünk ki magunknak, viszont a nyelvi durvaságnak meglepő azonosságát kell konstatálnunk. Úgy látszik, hogy a beszédnek ez az alacsonyabb társasági szinten használt rétege a kiváltó indulatokhoz hasonlóan annyira ősi és állandó — részben azért is, mert a „magasabb” társas érintkezésben és a hivatalos nyelvhasználatban passzív, tehát érintetlen is marad —, hogy a társadalmi különfejlődés sem tudott lényegesebb változásokat előidézni benne. A viselkedéskultúra kiműveletlensége, az általánosan érvényes norma hiánya következtében burjánzott el a káromkodás mint magatartási szokás. Ez az oka a köszönések és a megszólítások rendszerében érvényesülő bizonytalanságnak is. A könyv fejtegetéseihez legfőljebb annyit fűzhetünk hozzá, hogy a durvaság megítélésében mindig abból kell kiindulnunk, hogy milyen társadalmi szinten és milyen beszédszituációban hangzik el az illető nyelvi durvaság. Az íratlan normák ugyanis mind társadalmi csoportonként, mind beszédszituációnként eltérők, és a maga nemében csak akkor tekinthető egy-egy megnyilatkozás „durvá”-nak, ha a beszélő társadalmi szintjének vagy a beszéd szituációjának nem megfelelő alacsonyabb normát vesz alapul. Ez lehet a demokrácia vadhajtatása, sőt nők körében az emancipálódási törekvések túlkapása, de leginkább olyan gyerekes divat, amely a közhely-magatartást megkövetelő társaságban törvényerejűvé fajult: a durvaság általában véve a gondolkodási, az érzelmi, az ön- és emberismereti kultúra mai szegénységének tükröződése.

A „sűrűbben lakott helyen” nálunk is „tíz lépésenként” hallható

baszd meg (mivel nem eredeti jelentésében használatos, ez esetben helyesebb lenne *bazmeg*-nek írni) tipikus semleges töltésű szavajárási szó, amelynek ún. fatikus funkciója, azaz megszólításértéke is van. Ez az ige igekötős alakjai szempontjából bizton sorolható a legteljesebb paradigmájúak közé a magyarban. Szinte minden gyakoribb igekötővel állhat, de esetenként bizonyos igekötős alakjainak több egyenkénti jelentése is lehet: *kibasztak vele* és *kibasztam a szemébe*, *lebaszott valakit* és *lebaszott egy pofont*, *erre jól rábasztál* és *baszik rá*. A nemiséggel kapcsolatos szókincsből igen kedvelt még a nemi szervek nevének emlegetése, és ehhez hasonlóan kiterjedt funkciója van még a *kurva*-nak, főleg fokozó jelzőként (*kurva messze laknak*). De ilyen az anyagcsere-folyamatok végtermékének szava is, amelynek igei változata szintén népszerű ilyen szerepben (*szarik megcsinálni*).

Hiányzik, természetesen, a szexuális értékek rendje; a társadalmi rétegeknek a nemi étellel kapcsolatos erkölcsi kívánalmi bizonytalanok; és a mai magyar nyelvben nincs „szalonképes” és „felöltött” szó a nemi szervek és a nemi aktus megnevezésére — mindezeket okként kell számba vennünk, ha a nyelvi uniformizmusnak ezt az egészségtelen burjánzását vizsgáljuk. Szociológiai vetülete ennek annyiban van, hogy bizonyos körökben az olyan „individualisták”-at, akik nyelviileg nem divatoznak, tehát nem követik a trágárságnak ezt a divatját sem, éppúgy kinézik maguk közül az emberek, mint azt, aki az öltözködési „él-divattal” nem tart lépést. És mint már a közhelyeknél is elmondtuk, az egyéniséget vállalni a legnehezebb feladatnak bizonyul.

Érdekes kapcsolattörténeti feladat lenne azt is föltárni, hogy hogyan állunk ezekkel a jelenségekkel a jugoszláv társadalomban és kultúrában, és az esetleges eltéréseknek milyen sajátos következményei vannak a jugoszláviai magyar nyelvben — ha elfogadjuk, hogy a magatartás tükröződik a nyelvben is. Például a párkapcsolatokban a partnernőnek a női nemi szerv nevével való metonímiás megnevezése — amely a fiatalok szerbhorvát köznapi beszédében szinte általános — a magyar nyelvhasználatra nézve milyen mintával szolgál, és mit produkál (szerbhorvát anyanyelvű fiú szájából ugyan, de ilyesmit is hallottam már: *a pinám*). A jelenség megítéléséhez műfordítási kísérleteken szerzett tapasztalataim alapján is azzal az adalékkal tudnék szolgálni, hogy a szabadabb nyelvezetnek a szerbhorvát nyelvű irodalomban valamivel nagyobb hagyománya van, mint a magyarban, és ezért más stilisztikai hatása lesz az illető kifejezéseknek, ha lefordítjuk őket. Viszont „enyhébb” megnevezések híján mégis csak erre a megoldásra kényszerülünk. Egy időben a jugoszláviai magyar irodalom a magyar nyelvű irodalmakban élen járt a különböző stilisztikai funkciókban alkalmazott trágárság meghonosításában. Mellesleg a trágárság régebben a magyar irodalomtól sem volt ennyire idegen. Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című antológiája gazdag gyűjteményt nyújt az ilyen darabokból is.

Vannak persze a beszélt nyelvben megoldások az ilyesfajta durvaságok áthidalására, bizonyos szemérmeskedő kifejezések: *cseszheted*, *baszszorkányos* (nálunk inkább *basszerkányos*), mint régen az Isten nevére alkotott *Istóke*, *istálló*, *iskola*. Mindezeket azonban, mint a tanulmány szerzője írja, „nem szabad másnak tekintenünk, mint a divattá vált trágárkodás ravaszabb, hazugabb eszközeinek”.

Pop-rock

A nyelvi képalkotás egyik sajátos területe a modern könnyűzene szövegirodalma. A rockzeneszámok szövege — még a „leglezserebbeke” is — kétségtelenül a köznyelvtől elütő módon tagolt, szerkesztett és más eszközökkel élő nyelvi műfaj, amelyet azonban teljes értékű irodalomnak sem nevezhetünk, mert attól elválasztják zenei megkötöttségei és a zenei műfajhoz kötődő sablonjai — no meg túlzás is lenne minden slágerszerzőt költőnek nevezni. Ettől függetlenül volt már rá példa akár Magyarországon, akár nálunk, hogy nevesebb és igényesebb dalszövegírók műveit verseskönyvként is kiadták, és például Đorđe Balašević füzetét szokatlanul nagy példányszámban gyorsan szétkapkodták. Az ilyesfajta népszerűségnek természetesen éppúgy nem mindig föltétlenül az esztétikai érték az oka, mint ahogy nem kizárólag az az irodalmi műalkotásoké sem. Éppen azért olvastam örömmel Tolcsvai Nagy Gábor e témával foglalkozó tanulmányát, mert ez megerősített korábban kialakult meggyőződésemben, hogy a hatvanas-hetvenes években még a magas fokon művelt magyar nyelvű slágerirodalom (amely túlnyomórészt népszerűvé lett idegen nyelvű számok zenéjének magyar szöveggel való ellátásából állt) sem tudta fölmutatni az irodalmiság jegyeit. A könyv tanulmányának szerzője nagy hozzáértéssel elemzi azokat a jellegzetességeket, amelyek az angolban kedveztek az új zenei irányzatokban fontos szerepet játszó, a zenei sajtóságokhoz idomuló szöveg kialakulásának, valamint azokat az akadályokat, amelyekkel a magyar szövegíróknak szembe kellett nézniük, amikor a megfelelő szövegstílust meg akarták teremteni. Nyilvánvaló, hogy az alapos zenei képzettségen túl a nyelvszellem részint ösztönös, részint tudatos ismeretére is nagyban szüksége van a szövegírónak, amikor egy adott dallamra vele kellően harmonikus szöveget kíván írni. A zenével való összhangon túl azonban a szövegnek önmagában is eleget kell tennie a költőiség nemcsak vélt tartalmi, hanem formai kívánalmainak is. A zenei harmónia a zenei egyensúlyokra épül, következésképp az ilyen zenére írt szövegnek is tartania kell magát a szólamhosszok megközelítő egyenlőségének és a párhuzamosságnak a követelményéhez. Azaz költői nyelvre lefordítva: nemcsak zeneileg, de költőileg is azonos számú ütemet kell alkalmaznia az egymással párhuzamos sorokban, és nem mellőzheti a rí-

met. A dalszerzőnek tehát olyan verstani ismeretekkel kell rendelkeznie, mint egy klasszikus költőnek, aki éppúgy adott ritmusképletre építi a szöveget, mint ő — csak ott a dallamot általában nem más szerzi, hanem — mint Arany János is megvallja — a költő fejében szólal meg, sokszor még jóval a versgondolat megszületése előtt. Amikor tehát — pl. állandó szerzőpárosok esetében — a zeneszámok dallama együtt születik a szöveggel, akkor a szöveg írója szinte a költővel azonos helyzetben érezheti magát. Ugyanakkor a hatvanas-hetvenes években a vajdasági magyar dalszövegek szerzőinek a helyzete legjobban a klasszikus műfordítóéhoz hasonlítható: ennek is, annak is tőle függetlenül adott ritmikai képletre kellett többé-kevésbé határozottan körvonalazott és a műfajnak megfelelő stílusban kifejezett tartalmakkal olyan szöveget megalkotnia, amely eleget tesz a költőiség bizonyos formai kívánalmainak. Ebből érthető is, hogy miért foglalkoztatott olyan élénken ez a kérdés éppen abban az időben, amikor első kísérleteimet tettem a jugoszláv klasszikus költők fordításával. Mindezek ismeretében gondolom megalapozottabbnak tűnhet a dalszövegírók számlájára tett föntebbi elmarasztaló megállapításom is, főleg ha tudjuk, hogy nálunk nemhogy a dalszövegek írói, de még a hivatásos költők is igencsak hadilábon állnak a verstani ismeretekkel, hogy a jambikus vagy a trocheikus lejtés mibenlétének ismeretéről ne is beszéljek, pedig ezeknek a költő vérébe ívódva kellene élniük, mert meggyőződésem, hogy modern vers nem írható alapos verstani ismeretek nélkül. Valamit csak úgy tagadhatunk meg, ha tudjuk, hogy mit is tagadunk. Ilyen viszonyok közepette balga kíváncsalmnak is tűnhet a dalköltőktől költői erényeket számonkérni. Szerencsénkre — vagy szerencsétlenségünkre? — meg is szűnt a magyar szövegek írásának régebbi gyakorlata, részben a fölfejlődött zenei irányzatok természete miatt (angolul élvezzük a nemzetközi sikerszámokat), részben azért, mert olyan magyar nyelven éneklő popzenekar, amely kellőképpen népszerű is lenne, nincs hazánkban. *A zöld hajú lány* című rock-opera egyfajta kísérlet volt a magyar zeneszöveg-irodalom megteremtésére is. Amennyire módomban volt megfigyelni, a tetszetős siker ellenére (amely nem elsősorban a szövegnek köszönhető) a szöveg a gondolatok bonyolultabb indázását még nem tudta követni, és kényszerű szerkezeti egyszerűsödésen kellett átesnie ahhoz, hogy a zenéhez simulhasson.

A fentebbiek miatt nem él nálunk az együttesek névadásának magyar nyelvű gyakorlata sem, amely pedig igen aktív nyelvformáló divat. Itt csak utalásszerűen említjük meg, hogy az „Električni orgazam” és hasonló hazai elnevezések is külön nyelvészociológiai elemzést érdemelnének, de természetesen nyelvi tanulságaik a szerbhorvátra nézve lennének relevánsak.

Magyar nyelvi problémaként ugyanilyen okból nem merülhet föl az áru- és márkanevek (ebből kifolyólag részben a reklámok), valamint az üzletelnevezések divatjának kérdése sem. A mi vidékünkön legfeljebb a magánkézben levő üzletek neve visel magán nemzetiségi jegyeket — akkor is leginkább a tulajdonos személynevét (legjellemzőbb ez a fényképészek üzleteire). Van ugyan példa arra is, hogy korábról hagyományosan magyar alakban maradt fenn egy cég — egyébként idegen szóból álló — neve (*Reform Söprűüzem — Metlara „Reform”*; a név szerbhorvát alakja helyesen *reform* lenne), de nagyon ritka az olyan eset, hogy a cég egyedi neve a szerbhorvátban is magyar közszó legyen (*Munka*). Megfigyelésem szerint ettől eltér a kosovói gyakorlat, mert ott márka- és árunévként is használatosak albán szavak. A szervezetek elnevezésében különben nálunk nyelvileg botrányosan nehézkes gyakorlat alakult ki, amely a tevékenység teljes mértékű körülírására törekszik, ebben pedig elvész az, ami csak az illető szervezetre jellemzően egyedi. Ezt sajnos a név egyedi elemei sem segítenek kiemelni. Nem sok fantáziára vall, ha egy községben a község nevét három-négy, a *Tisza nevet* két teljesen különböző szervezet is viseli, *Október 8-a* nevű intézmény pedig még legalább két különböző községben is akad. Ilyen viszonyok között a legcélszerűbb is a szerbhorvát közszói egyedi elemet meghagyni eredeti formájában, az azonosíthatóság végett (*Prebrana Tmasz* — de semmiképpen sem *Tmasz Prebrana*, ahogyan egyes árucsomagolásokon látni).

Ami az általános divatjelenségeket illeti, azok úgy látszik sokkal inkább rokonok egymással, mint az egyedítés módszerei: az áruelnevezések adásában nálunk is „az árut földicsérő névelemek szinte kiszorítják az áru jellegére, használatára utaló szavakat”. A reklám egyik legmodorosabb lélektani fogása az, hogy állandóan emelni igyekszik az egy-egy áruhoz kötődő képzetek minőségi fokát. Pedig, mint mindannyian nagyon jól tudjuk, a *super*, a *de luxe*, a *GTL* minősítések, amelyeknek látszólag a minőség javulását kellene kifejezniük, valójában sokszor éppen az értékcsökkenés velejárói, tudniillik magasabb árért kínálják ugyanazt az árut. Hasonló hangzatosságra törekvés figyelhető meg hazai filmforgalmazásunk címadási gyakorlatában. A legnépszerűbbek kivételével talán nincs is olyan külföldi film, amelyet eredeti címével forgalmaznának nálunk. A hazai „címadók” kedvenc sablonjai már messziről kiabálnak a filmplakátokról, sokat sejtető nagyotmondásaikkal, erotikus utalásaikkal, nemegyszer szószátyárságukkal. Ezek a „címadók” még attól sem riadnak vissza, hogy az eredeti filmcímet a viszájára fordítsák: a *Paradise Alley*-ből (Paradicsom, azaz Mennysország faszor) így lett *Pakleni četvrt* (vagyis Pokoli negyed). Arról most ne is beszéljünk, hogy például az *Éjszakai portást szexkomédiaként* hirdették.

Az ilyen típusú névadás fölveti az egyes kultúrák asszociációs rendszereinek eltéréseit is, ami újabb kutatási területet kínálhat a nyelv-
szociológia részére, főleg az ilyen köztes kultúrákban, mint amilyen a jugoszláviai magyar nemzetiség, mert mi valamilyen módon mindkét kultúrát belülről tudjuk szemlélni. Ezeknek a kutatásoknak nélkülözhetetlen segédeszköze lenne az asszociációs szótár, amelynek gondolatát az áru- és márkanévadás kapcsán a könyv is fölveti.

A márka-, az áru- és a cégnévadás kérdése társadalmilag olyan szempontból is vizsgálatot érdemel, hogy ténylegesen ki dönt az ilyen nevek megalkotásáról, illetve megválasztásáról. Lehet, hogy országos jelentőségű mamutszervezetek külön, főállású reklámszakembereket alkalmaznak ezekre a feladatokra, többnyire azonban az jellemző, hogy a szervezetek vezetői természetesen maguknak tartják fenn a jogot, hogy többnyire nyelvi intuíción, ízlésük esetlegességére hagyatkozva ők maguk döntsék el az áru, a szervezet nevét vagy a film hazai forgalmazásában használandó címét, még akkor is, ha formálisan közszavazást rendeztetnek róla. Az asszociációs kérdések tisztázatlanságán túl pedig ennek folytán sokkal egyszerűbb és egyértelműbb nyelvi szabályok is csorbát szenvedhetnek. Itt elég legyen csupán arra utalnom, hogy milyen következményekkel jár, ha egyenjogú nyelvhasználatra kötelezett közegben a szervezetek nevét eredetileg nem mindkét, hanem csak az egyik nyelven fogalmazzák meg, figyelmen kívül hagyva a másik nyelv sajátosságait, és majd a fordítóra marad az a hálátlan föladat, hogy esetenként kompromisszumok árán lakassa úgy jól a kecskét, hogy azért a káposzta is megmaradjon, azaz: vagy a „hivatalos” megfogalmazásban kényszerül „hütlenséget” elkövetni, vagy a nyelv szellemén kell erőszakot vennie. Ilyen példa a társult munkáról szóló törvény szellemében a szervezetek nevének végére ragasztott „sa sedištem u Kanjiži”, amit a híven fordító így ad vissza, szintén a név végén: „kanizsai székhellyel”, ami magyartalan. Szabatosan a név elejére kívánkozna ez: „A kanizsai székhelyű...”, ez viszont önállóan álló névben szokatlan körülírás, ami csak folyó szövegben képzelhető el. A nyelv-
szokás szempontjából egyedül helyes megoldás viszont — vagyis hogy a név végén mindössze ennyi álljon: „Kanizsa” — nem tesz eleget a hivatalosság kívánalmainak, ugyanis a törvény megköveteli, hogy a cégelnevezés tüntesse föl a székhelyet. Esetünkben az bonyolítja a helyzetet, hogy valójában egy olyan szervezet nevéből vettük a példát, amelynek két szomszédos községben működik egy-egy részlege (a két község neve föl van tüntetve a szervezet nevében is), és a kettő közül az egyikben van a szervezet székhelye. Így az egyedül álló „Kanizsa”-ból nem tűnik ki egyértelműen, hogy az a székhelyet jelöli.

Az ilyen típusú nevek megválasztásakor vagy például egy-egy város utcáinak elnevezésekor nélkülözhetetlennek tartom, hogy előzetesen meghallgattassék a nyelvész is, hiszen ezek a nevek nemegyszer több ember-

öltőre szólnak, és nem mindegy, hogy jó vagy rossz példával szolgál-e az emberek nyelvi tudatának formálásában. Tudtommal tételesen sehol sincs szabályozva a nyelvészetnek ilyen irányú szerepe, és mindig az adott vezetők egyéni belátásától függ, hogy végül is egy-egy ilyen kérdésben szóhoz jut-e a nyelvész is. A tapasztalataim olyanok, hogy ha kikérik is a véleményét, a szerepe leginkább csak a már késznek az esetleges korrigálására korlátozódik, a névadási folyamat kezdetén még nem érzik szükségét annak, hogy a nyelvészet álláspontjait is kiindulópontként vegyék tekintetbe. Arról sincs tudomásom, hogy létezne nyelvészeti fölülbírálati szerv, amely mondjuk a bírósági cégjegyzékbe vételkor érvényesítené az általánosan elfogadott terminológiai és nyelvhelyességi szabályokat. Az említett szerv híján ugyanis az az egyéni terminológia, amelyet a községenként önálló, sőt azon belül sem mindenképpen azonos elveket követő fordítószolgálatok vagy csak fordítók alkalmaznak, egy-egy körzet azonos funkciójú és tevékenységi körű szervezeteit is más és más elnevezéssel ruházhatja föl, és egyugyanazon cégjegyzékben az elnevezéseknek nem ugyanazok az elvei érvényesülnek.

Néhány szó erejéig még érdemes kitérni a keresztnévadás és a divat összefüggéseire, itt is különös tekintettel a mi sajátos helyzetünkre. Általánosságban véve el kell fogadnunk azt a megállapítást, hogy „a nevek folytonos divatváltozása természetes következménye a kultúra változásainak és az egyedítésre való törekvésnek”. A dinamikus változások következtében „egy-egy korszak névállományát és névdivatát tehát nem lehet normává emelni”. Ami a névadás konkrét intézményes körülményeit illeti, abban nálunk a névadásnak tudtommal teljes szabadsága érvényesül: egyrészt a sokféle kultúra találkozása folytán, másrészt abból az elvből kifolyólag, hogy a polgárok döntési joga nem korlátozható külön-külön kultúrák keretei közé egy lényegében egységes társadalmi rendszeren belül. A törvény csupán a „durva”, „a szocialista erkölcsöt sértő” és „a környezet szokásaival és felfogásával ellentétben álló” nevek adását nem engedélyezi. Tudjuk, hogy Magyarországon az anyakönyvvezetők kézikönyveként használt Ladó-féle *Magyar utónévkönyv*-ben nem szereplő személynév csak miniszteri engedéllyel anyakönyvezhető (kivétel alá esnek a nemzetiségiek, ha nem magyar utónevet kívánnak anyakönyvezni; nem ismeretes előttem, hogy akkor mit vesz alapul az anyakönyvvezető, és például délszláv szülő adhat-e német, szlovák vagy román nevet gyermekének). Nálunk természetesen ilyen korlátozás nem merülhet föl, tehát magyar anyanyelvűek is éppúgy kaphatnak más nyelvközösségekben élő vagy akár kitalált fantáziánévet is. Ami azonban az *Utónévkönyv*-ben szereplő neveket illeti, ott már fölmerül néhány fogás kérdés: anyakönyvezhető-e vajon olyan nevek, amelyeknek magyaros alakjaként Ladó János könyve másik változatot rögzít — ha a monográfiát mint az egységes magyar nyelvtudomány személynév-kutatásainak essenciáját fogadjuk el, amely össze-

foglalja az illetékes akadémiai testület által megállapított hagyományos névadási elveket, és ezek alapján szelektálja a névváltozatokat?

Gondolom, kevésbé lehet kétséges, hogy nálunk több olyan becéző névalak is anyakönyvezhető, amely a Ladó-könyvben nem szerepel. Egyes védekeken egy-egy ilyen alaknak olyan divatja élhet, hogy intézkedésekkel nem is igen lehetne kordában tartani. Egyik falunkban például a tulajdonképpen *Szeréna*-ként „hivatalos” név igen népszerű, de csak *Szerénke* formában.

Ennél kétségesebb a magyaros formában is élő idegen eredetű nevek szerbhorvát formájának anyakönyvezése. Bonyodalmakat az írásmódbeli rendszerkeveredés idéz elő, ha a magyarul írt vezetéknevhez szerbhorvát helyesírással járul a személynév: *Bicskei Alisa*, *Ladányi Anrieta*. Ez utóbbi elképzelhető lenne *Anrietta*-ként is. Az egyházi anyakönyvbe mint *Henriette* került (ez esetben kétséges a helyes ejtés: a betű szerinti „*henriette*” vagy a franciás „*anriett*”?). A *Magyar utónévkönyv* egyedüli helyes változatként a *Henrietta*-t tünteti föl. — A Bicskei vezetéknev mögött a magyar szem az *Alisá*-t önkéntelenül magyar *s*-sel olvassa. *Aliszá*-nak írni azonban mégiscsak furcsa lenne. Az *Aliz*-t pedig föltehetőleg a névadó nem tartaná egyenértékűnek azzal, amelyre az ő választása esett — pedig az *Utónévkönyv*-ben ez a magyaros változat. Tulajdonképpeni eredeti formája az *Alice*. Szlovákiában például ugyanezt a nevet hivatalosan így írják: *Alica Bicskeievá*.

Ezek azért mégsem olyan elhanyagolható kérdések, hogy valamilyen módon ne kellene rögzíteni a névadás, pontosabban a nevek anyakönyvezésének általános elveit, hiszen tudjuk, hogy a személyi név az ember identitásának egyik megkülönböztető eleme, s mint ilyennek szilárdan rögzítettnek és állandónak kellene lennie (nem változhatna például szöveggörnyezettől függően az írásmódja).

Hogy a neveknek magukban is milyen „hírértéke” van, arra az irodalmi névadás szolgáltató jó példákat. A könyv ilyen tárgyú cikke ösztönzésül szolgálhatna ahhoz, hogy számba vegyük a jugoszláviai magyar irodalomban honos névadási szokásokat is, hozzájárulva a művek több szempontú megismeréséhez. Elemezni lehetne például a Gion-hősök sajátos névvilágát, de érdekes adalékokkal szolgálhatna az írói álnévválasztás kérdésköre is (Domonkos István egy ideig miért volt *Diósi Illés*, Kovácsból hogyan lett *Ács Károly*, Dévaváriból *Dér Zoltán* vagy Dóró Sándorból *Derűs*, Kis Jovák Ferencből pedig *Vesztég* stb.), mondjuk a művésznévválasztás általános szempontjainak összefüggéseiben. Cirkuszi művész például szinte sohasem választ „hazai” nevet magának, amit a cirkuszművészet nemzetközisége valamiképp magyaráz is. Az sem véletlen, hogy egy *Balassa Éva* nemcsak itthon, hanem még Magyarországon is éppen *Eva Ras*-ként vált ismert színésznővé.

Mindent összegezve tehát hazai társadalomtudományi kutatásunk (ezen belül művelődéskutatásunk) számára is hasznos ösztönző lehet ez a

könyv, ha belőle olyan szempontokat merítünk, amelyek eddig központi témaként nem vagy nem így vetődtek föl — kiaknázva azokat az előnyöket, amelyek a kultúrák közötti közvetítő szerepünkől fakadnak.

Rezime

Misli o odrazu društvene prakse u upotrebi mađarskog jezika u Jugoslaviji

Povodom knjige grupe autora, objavljene 1985. godine u izdanju „Gondolat”-a iz Budimpešte „Moda jezičkih pojava”, autor članka se osvrće na specifične pojave u upotrebi mađarskog jezika u Jugoslaviji koje predstavljaju izvesnu diferencijaciju u odnosu na „varijante” tog jezika u ostalim zemljama (Mađarska, Rumunija, Čehoslovačka). Mada se pri tome uvažava osnovno načelo da jezik ne spada u društvenu nadgradnju, prema tome u svim tim zemljama govori se jedan isti mađarski jezik, ipak su očigledna izvesna odudaranja od jezičke prakse u tim ostalim zemljama. Nije cilj autora da se bavi pojavama koje *direktno* proističu iz autentičnog sistemskog razvoja društva (stvaranje adekvatnih stručnih izraza u mađarskom za: *samoupravljanje, udruženi rad, opština, nesvrstanost* itd.), već da ukaže na određene pojave u upotrebi svakidašnjeg, pretežno „privatnog” jezika koje su u uskoj vezi sa sociološkim aspektom društvenog ponašanja pojedinca, tj. te pojave su samo jezička materijalizacija tog društvenog ponašanja. Ovo se dá najpregnantnije uočiti u upotrebi jezičkih formula za pozdrav, za izražavanje učtivosti, za oslovljavanje (sa „druže”, sa „ti” ili „vi” itd.) u međusobnim kontaktima. U odnosu na sva ta pitanja mogu se uočiti razlike od ostalih „varijanti” mađarskog jezika, pre svega u kompaktnosti paradigmi pojedinih formula.

Autor se s tim u vezi osvrće i na povećanu frekventnost pojedinih fraza u službenoj varijanti mađarskog jezika u Jugoslaviji, koja se dobrim delom zasniva na uzorku prevoda iz srpskohrvatskog. U ovoj službenoj varijanti su već ustaljene i neke (dokazane) hronične jezičke zablude, a sam taj službeni jezik (jezik štampe) u svojevrsnoj je dihotomiji u odnosu na jezik koji se koristi u svakidašnjem familijarnom govoru.

Sa iste sociolingvističke platforme se autor bavi opscenim pojavama u jeziku i uticajem tih pojava u srpskohrvatskom na mađarski.

Dotaknuto je i područje jezičkih posledica prostranjenosti uticaja savremene rok-muzike u opštoj kulturi, i to naročito što se književnog nivoa teksto-va pesama tiče, i posebno pitanja davanja naziva rok-grupama kao što je kod nas npr. „Električni orgazam” i sl.

U vezi sa nazivima privrednih i vanprivrednih organizacija i institucija u čemu se kod nas primenjuje jedna veoma nezgrapna praksa, koja mađarskom jeziku i posebno prevodiocu na taj jezik zadaje ogromne, često puta neprebrodive poteškoće, autor konstatuje da bi u sredinama gde je propisana ravnopravna upotreba dvaju jezika, bilo poželjno da se nazivi koji će obično važiti za duži period (osim pomenutih takvi su i nazivi ulica) daju uvažavanjem prirode oba jezika, tj. da se prethodno pribavi mišljenje i lingvista. Takođe bi bilo poželjno da se pri sudovima gde se registruju organizacije, primenjuje

institucija jezičkog usaglašavanja naziva sa opšte prihvaćenim stavovima lingvista o jezičkim pojavama u mađarskom u Jugoslaviji.

Posebni problemi jezičke sociologije mogu se sagledati i u davanju naziva robi i markama u trgovini. Autor iznosi primer distributerskog davanja naziva filmovima iz uvoza, kada npr. od engleskog *Paradise Alley* postane nešto u čemu je osnovna reč u stvarnom značenju suprotan onome u engleskom nazivu (*Pakleni četvrt*).

Članak se osvrće i na specifične probleme uvođenja imena narodnosti u matične knjige rođenih, kao i na pojavu upotrebe pseudonima umetnika-Mađara u Jugoslaviji.

Na kraju se konstatuje da se u pomenutim problemima kriju prikladne teme za kontrastivno izučavanje dveju kultura, naročito iz aspekta jezičke sociologije, za čega ima velikih mogućnosti baš kod nas, s obzirom na specifičan međukulturni položaj narodnosti, a u tome i mađarske, u Jugoslaviji.

Resumee

Gedanken über die Wirkung der gesellschaftlichen Gebrauchspraxis der ungarischen Sprache in Jugoslawien

Anlässlich des Buches der Autorengruppe, publiziert im Jahre 1985 in der Ausgabe der „Gondolat“ (Gedanke), in Budapest: „Mode der sprachlichen Erscheinungen“, weist der Verfasser darauf hin, dass es spezifische Erscheinungen im Gebrauch der ungarischen Sprache in Jugoslawien vorhanden sind, die gewisse Differenz gegen andere Variaten dieser Sprache, in inderen Ländern bedeuten (Ungarn, Rumänien, Tschechoslowakei). Obwohl dabei der Grundsatz anzunehmen ist, dass die Sprache nicht zum gesellschaftlichen Überbau gehört, und das daher in allen diesen Ländern, die selbe ungarische Sprache gesprochen wird, fällt doch in die Augen, dass etliche Unterschiede in der Sprachenpraxis dieser Ländern vorhanden sind. Das Ziel des Verfassers ist nicht, sich mit der Erscheinungen zu befassen, die direkt aus der authentischer, systematischer Entwicklung der Gesellschaft entspringen (Erzeugung der adequate Fachausdrücke in der ungarischen Sprache für Selbstverwaltung, vereinigte Arbeit, Gemeinde, Desangagiertheit usw.), sondern es wird auf gewisse Erscheinungen hingewiesen im Gebrauch der täglichen, meistens „privaten“ Sprache, die mit dem soziologischen Aspekt der gesellschaftlichen Benennung des Einzelnen, eng verbunden ist d. h. diese Erscheinungen sind nur sprachliche Materialisation dieser gesellschaftlichen Benennung. Das wird am stärksten bemerkt im Gebrauch sprachlicher Formen für Gruss, des Ausdruckes der Höflichkeit, zum Anreden (mit Genosse, mit du oder sie usw.) in den gegenseitigen Kontakten. Angesicht aller dieser Fragen und anderer „Varianten“ der ungarischen Sprache, kann man vor allem in der Kompaktheit der Paradigmen, einzelner Formeln entdecken.

Der Verfasser wendet sich in dieser Hinsicht zu der vergrösserter Frequention einzelner Phrasen in der amtlicher Variante der ungarischen Sprache in Jugoslawien, hin, die grössten Teils aus dem Modell der Übersetzung aus dem serbo-kroatischen herstammt. In dieser amtlicher Variante sind auch eini-

ge (bewiesene) chronische sprachliche Irrtümer vorgefallen und diese amtliche Sprache selbst (die Sprache der Publikation) ist in eigenartiger Dychotomie, angesichts der Sprache, die in täglichen, familiären Gespräch gebraucht wird.

Von diesem sozio-linguistischen Plattform an, befasst sich der Verfasser mit obszenen Erscheinungen in der Sprache und mit dem Einfluss dieser Erscheinungen der serbo-kroatischer auf die ungarische Sprache.

Auch auf dem Gebiet der sprachlichen Folgen des Einflusses, der zeitgemässen Rockmusik, auf die allgemeine Kultur, wird hingewiesen, usw. besonders was den litteraren Nivo des Textes, der Lieder anbelangt, sowie auch die besondere Frage der Benennung der Rockgruppen, wie zum Beispiel bei uns die Gruppe „Elektrischer Orgasmus“ und Ähnliche sind.

Angesichts der Benennung der wirtschaftliche und ausserwirtschaftlicher Organisationen, in denen bei uns eine plumpe Gewohnheit gebraucht wird, die in der ungarischen Sprache und besonders dem Übersetzer auf diese Sprache enorme und oft unlösbare Schwierigkeiten bereitet, stellt der Verfasser fest, dass in den Gegenden, wo gleichmässiger Gebrauch beider Sprachen vorgeschrieben ist, es erwünschlich wäre, dass man die Benennungen die gewöhnlich. Langere Zeit gebraucht werden (ausser der Genannten, so sind die Benennungen der Gassen) die Natur beider Sprachen zu erkennen sind, d. h. dass man vorher die Auffassung der Linguisten beachtet. Es ist auch wünschbar, dass man bei den Gerichten, bei welchen die Organisationen registriert werden, die Institution der sprachlichen Übereinstimmung benützt werden soll, mit den angenommenen Auffassungen der Linguisten, über die sprachlichen Erscheinungen der ungarischen Sprache in Jugoslawien.

Besondere Problemen der sprachlichen Soziologie, melden sich bei der Benennung der Waren und Marken in den Handelsgeschäften. Der Verfasser nennt das Beispiel der distribuierender Benennung der Filmen, aus der Einfuhr, bei denen zum Beispiel, von den englischen *Paradies Alley*, eine Benennung erscheint, die in Gegensatz der originalen englischen Benennung ist (Höllischer Quart).

Der Artikel befasst sich auch mit dem speziellen Problemen der Einführung der Namen der Nationalitäten in die Artikel, sowie auch mit den Pseudonimen der Künstler-Ungaren in Jugoslawien. Am Ende wird festgestellt, dass in den angeführten Problemen, geeignete Themen zum konstruktiven Studium beider Kulturen vorhanden sind, besonders, aus dem Aspekt der Sprachensozologie zu der grosse Möglichkeiten — besonders bei uns — bestehen, angesicht der spezifischer interkultureller Lage der Nationalitäten und dabei auch der Ungaren in Jugoslawien.